

Levekårskonferansen 26. Februar 2009

Funksjonshemning og ulikhet

På konferansen ble de første resultatene fra en ny stor undersøkelse om levekårene til personer med nedsatt funksjonsevne presentert. Det tankevekkende og litt triste ved resultatene er at de avdekker det vi mente å vite: det er langt igjen til at personer med nedsatt funksjonsevne kan delta i samfunnet på lik linje med resten av befolkningen.

Tekst:
Sølvi Linde

Foto: Hanne Engelstoft.

Om undersøkelsen

Konferansen har utgangspunkt i Levekårsundersøkelsen blant personer med nedsatt funksjonsevne 2007, som ble utført på oppdrag for Sosial- og helsedirektoratet, NTNU Samfunnsforskning, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) og Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne. Selve undersøkelsen foregikk i perioden august 2007 – januar 2008. Undersøkelsen hadde blant annet som formål å kartlegge ulike forhold knyttet til helse, bolig, utdanning, arbeid, transport og sosialt nettverk blant personer med nedsatt funksjonsevne. Og å kartlegge hvilke barrierer personer med nedsatt funksjonsevne opplever at hindrer deres deltakelse i utdanning, arbeid, sosialt fellesskap mm.

Undersøkelsen var todelt. For å gi et oversiktsbilde over helseforhold og funksjonsevne i hele befolkningen ble det trukket ut et tilfeldig utvalg fra folkeregisteret på 11 000 menn og kvinner i alderen 20–67 år fra hele landet. Disse personene er kort intervjuet på telefon. Deretter ble alle som i den innledende undersøkelsen hadde opplyst å ha en form for funksjonshemming, redusert funksjonsevne eller kronisk sykdom, intervjuet ansikt-til-ansikt. Intervjuene varte i ca 60 minutter.

Innleder på konferansen, Jan Tøssebro, trakk opp de store linjene, og brukte tid på ulike begreper knyttet til «funksjonshemmede». Avhengig av definisjoner og kriterier har gruppen endret størrelse, men det viktigste er å ta hensyn til hvilken uensartet og broket gruppe dette er.

Likestillings- og diskrimineringsombud Beate Gangås presenterte undersøkelsens hovedfunn, og startet det hele med følgende sitat: *Statistikk er den vitenskap som sier at hvis man har et bein i fryseboksen og et annet på kokeplaten, så har man det i gjennomsnitt ganske bra.* Sitatet var ment som en illustrasjon over den mangfoldige gruppen «funksjonshemmede» er, og hvor ulike problemstillinger de møter i hverdagen. Hun refererte også til Bengt Lindquist, tidligere spesialrådgiver for funksjonshemmede-saker i FN, som har sagt at: *«Funksjonshemmede er ikke en gruppe i noen annen forstand enn at vi blir diskriminert og ekskludert fra store deler av samfunnet fordi vi har noen fysiske eller psykiske kjennetegn som andre mennesker gjenkjenner og definerer som avvik eller «funksjonshemming»*

Hovedfunn

Kollektivtransport:

27 prosent av personene med nedsatt funksjonsevne i LKF –undersøkelsen, oppga at de har vansker med å reise med kollektivtransport. Blant disse er det ikke uventet eldre som har størst vansker med å reise kollektivt, hvilket kan skyldes at helsen forverres med økende alder. Videre opplever kvinner i langt større grad enn menn vansker med å reise kollektivt, og denne forskjellen er vanskelig å forklare.

Problemer med å reise kollektivt vanskeliggjør studiehverdagen for studenter, og bidrar til eksklusjon fra studentaktiviteter. Personer som opplever vansker med å reise kollektivt, har lavere sosial deltakelse enn andre. Dette gjelder særlig personer med ikke-vestlig bakgrunn, personer med

Foto: Hanne Engelstoft.

dårlig fysisk helse og personer med nedsatt psykisk helse.

Bolig:

Gruppen bevegelseshemmede kommer dårligst ut i undersøkelsen. Nesten halvparten av utvalget oppga at boligene ikke er tilpasset deres behov, og hver fjerde bevegelseshemmede svarte at boligen i liten grad er tilpasset. Som vi skal se handler dette om økonomi. Om personlig økonomi, men også om støtteordninger og om tilgjengelige boliger – eller mangel på sådan. Funksjonshemmedes organisasjoner har pekt på at det sjelden eller aldri spesifiseres i salgsoppgaver eller i annonser hvilken funksjonell standard det er på boligen. Bare 7 prosent av samtlige boliger var bygget med livsløpsstandard. Fremdeles mangler det kunnskap om funk-

sjonshemmedes boligsituasjon generelt, og hvordan for eksempel Husbankens økonomiske virkemidler bidrar til flere tilgjengelige boliger for funksjonshemmede.

Utdanning:

Det er en klar sammenheng mellom utdanningsnivå og sysselsetting for befolkningen generelt; jo høyere utdanning, desto større sannsynlighet for arbeid. Enda sterkere effekt av utdanning er det for funksjonshemmede. 31 prosent av personene som oppgir å ha nedsatt funksjonsevne, oppgir grunnskole som sin høyeste utdanning. Tilsvarende tall for hele befolkningen er 19 prosent. Unge peker på ulike problemer i hverdagen som gjør det vanskeligere å skaffe seg høyere utdanning. Vanskelig økonomi, dårlige støtteordninger, transport, problemer med å

finne egnet bolig, i tillegg til at de bruker mye tid på å organisere hverdagen. Samtidig viser det seg at utilgjengelige undervisningslokaler, mangler knyttet til tilrettelagte læremidler eller undervisning, samt vanskeligheter med å delta i studentaktiviteter om kvelden har stor betydning.

Arbeid:

Ca 46 prosent av personene med nedsatt funksjonsevne er i arbeid, sammenlignet med 72 prosent i resten av befolkningen. Kvinner med funksjonsnedsettelse har noe lavere yrkesaktivitet enn menn. Samtidig er det vanskelig å tolke tallene, da manglende deltagelse i arbeidslivet – eller ikke oppgitt ønske om deltagelse – må ses i sammenheng med tilgang til utdanning, transport, boligforhold,

hjelpemidler, assistanseordninger og ikke minst holdninger til funksjonshemmede, ved siden av egen helse.

Av de som er i arbeid, rapporterer 20 prosent at de har behov for endrete arbeidsoppgaver, 14 prosent endring i arbeidstiden, 12 prosent tilpasninger i form av fysiske hjelpemidler og nær en av fem (17 prosent) mener arbeidsgiver i liten grad tar hensyn til at de har en funksjonsnedsettelse. I undersøkelsen ble det også stilt noen spørsmål om man de siste fem årene opplever å ha blitt forskjellsbehandlet som følge av nedsatt funksjonsevne. De som var arbeidsledig, trygdet eller jobbet i kommunalt dagsenter ble spurt om de hadde opplevd å ikke få arbeid de hadde søkt på, og som de var kvalifisert for. Av de 99 personene som

Foto: Hanne Engelstoft.

Foto: Hanne Engelstoft.

svarte på dette spørsmålet, hadde 23 prosent opplevd å ikke få en jobb de var kvalifisert til på grunn av varig sykdom eller funksjonsnedsettelse.

Nær 4 prosent hadde i løpet av de siste fem årene opplevd å ikke få delta på kurs gjennom jobben på grunn av funksjonsnedsettelsen. Tilsvarende var det 5 prosent som svarte at de hadde blitt presset til å avslutte arbeidsforholdet som følge av varig sykdom eller nedsatt funksjonsevne. Samlet er det en av ti (9 prosent) som oppgir at de har blitt diskriminert på grunn av varig sykdom eller funksjonsnedsettelse gjennom søknadsavslag på jobb

de var kvalifisert for, ikke fått deltatt på kurs gjennom jobb eller blitt presset til å slutte i jobben.

Økonomiske levekår:

Det viser seg at personer med funksjonsnedsettelse gjennomsnittlig har dårligere økonomi, og dermed dårligere levekår enn gjennomsnittet i befolkningen. Manglende tilknytning til arbeidsmarkedet, og dermed manglende lønnsinntekt, er hovedårsaken til dette misforholdet. I tillegg til manglende eller lav lønnsinntekt, har mange personer med funksjonsnedsettelse og/eller kroniske sykdommer ekstraavgifter

som er direkte forårsaket av funksjonsnedsettelsen eller sykdommen. Dette kan være ulike egenandeler på medikamenter og behandling, eller det kan være at funksjonshemmede i praksis må velge dyrere alternativer på grunn av mangelfull tilgjengelighet til de raske og billige løsningene.

Kvinner har dårligere økonomiske levekår enn menn. Personer med nedsatt funksjonsevne har større helseutgifter enn andre, og kvinner har de høyeste utgiftene. Funksjonshemmede kvinner oppgir oftere å ha problemer med å klare de løpende utgifter enn funksjonshemmede menn.

Lavere inntekter og høye helseutgifter medvirker til at 40 prosent av de med store funksjonsnedsettelser sier de vil ha problem med å klare en uforutsett utgift på 10 000 kroner. I befolkningen generelt svarer 1 av 4 det samme (EU-SILC 2007). Det er også en betydelig andel (14 prosent) blant de med nedsatt funksjonsevne som sier det ofte eller av og til er vanskelig å klare løpende utgifter.

Sosial deltagelse:

16 prosent er engstelig for å gå ut, og like mange har opplevd ubehagelige situasjoner eller trakassering siste året. To av fem (41 prosent) med funksjonsnedsettelse har vansker med å delta i fritidsaktiviteter, mot 18 prosent i totalbefolkningen. Blant de med forståelsvansker og bevegelsesvansker er andelen som opplever vansker høyest (over 50 prosent).

Hva må være veien videre?

Beate Gangås mente vi aktivt må bruke diskriminerings- og tilgjengelighetsloven,

og følge opp Aktivitets- og rapporteringsplikt. Utdanning må være en reell mulighet for alle, det er veien til arbeid og bedre økonomisk levestandard. En bør dessuten kutte ut grense på tre år for attføring, en skal ikke straffes for å være nødt til å bruke lengre tid på utdanning. Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven vil kreve bedre fysisk tilgjengelighet, men det er viktig å understreke diskrimineringsvernet i denne loven. Utestenging fra arbeidslivet handler om mye mer enn manglende fysisk tilgjengelighet og universell utforming.

John Eriksen NOVA

(Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring)

Levekår blant unge voksne – bedring, men godt nok?

Den første delen av Levekårsundersøkelsen omhandler et tilfeldig utvalg på 10 920 personer mellom 20 – 67 år. Herav rapporterte 26 % at de mottok uføretrygd, eller hadde nedsatt funksjonsevne på grunn av sykdom, spesifikke plager eller spesifikke vansker som gav begrensninger i hverdagen i stor eller noen grad. Av disse var antall unge voksne (20–35 år) i LKF = 322. Funnene viser at det er lavere utdanning blant unge med funksjonshemming, enn blant deres jevnaldrende, 30 % vs. 38 %, men gapet er redusert i forhold til tidligere undersøkelser. Det går også fram at gevinsten av lang utdanning er større for personer med nedsatt funksjonsevne enn for andre. Blant unge uten funksjonshemming er antall kvinnelige

studenter høyere enn mannlige, dette er ikke tilfelle blant personer med nedsatt funksjonsevne. For personer med nedsatt funksjonsevne viser det seg at foreldres utdanningsnivå betyr svært mye for utdanningsnivået.

En fjerdedel av unge studenter med nedsatt funksjonsevne har valgt et annet studium enn de helst ville gjort. Bakgrunnen er manglende tilrettelegging av læresituasjonen, det være seg lokaler, undervisning, pensum, læremidler og eksamen. Samtidig viser det seg at problemer med å finne bolig, vansker med å delta i studentaktiviteter på kveldene og at det går mye tid til å organisere egen hverdag, gjør at muligheten for valg av studium er mindre.

65 % av unge med nedsatt funksjonsevne var yrkesaktive, et noe høyere tall enn i andre undersøkelser. Klart høyest yrkesdeltakelse blant de med høyest utdanning – 82 % mot 53 % med grunnskole. Likevel er sysselsetting blant personer med nedsatt funksjonsevne stabilt lav i Norge, tross langvarig høykonjunktur og mangel på arbeidskraft.

Jan Tøssebro

NTNU (Norges teknisk –
naturvitenskapelige universitet)

Arbeid

Tøssebro var opptatt av hvordan våre forestillinger, ikke nødvendigvis basert på vitenskapelige studier, danner premisser. Han sier: «*I utredningen om uføretrygd fra 2007 (NOU 2007:4) var en opptatt av at*

trygdeordningene må være slik at arbeid lønner seg. Under det ligger en forestilling om at hvis trygdeordningene er for gunstige, vil folk miste motivasjon for arbeid. Så vidt jeg vet, er det aldri gjennomført noen studie som gir grunnlag for en slik påstand eller forutsetning, likevel danner den premisser for politikken. Det hadde vært gunstig om vi i denne sammenhengen kunne gått inn i en slik problemstilling, men det er nok ikke mulig.»

Vi vet allerede en del om sysselsetting for personer med nedsatt funksjonsevne. Arbeidskraftundersøkelsene har for eksempel, siden 2000, hatt en årlig tilleggsundersøkelse som svarer på spørsmål rundt arbeidsledighet, sysselsettingsrater, deltidsarbeid, ønske om arbeid, og tilrettelegging av arbeidet.

Vi vet at de fleste ønsker å jobbe, det er en viktig arena for samfunnsdeltagelse og det medfører større materiell, sosial, psykisk og helsemessig velvære. Det at det «skal lønne seg å jobbe» betyr at det er en villet politikk at å ikke jobbe medfører dårligere økonomiske kår, men all forskning om arbeidsløshet legger til at det også har moralske omkostninger. Du er ikke helt fullverdig voksen om du ikke arbeider. Og det er sløsing med ressurser.

Tall fra Arbeidskraftundersøkelsene viser at arbeidsledigheten ikke er høyere blant personer med nedsatt funksjonsevne. Det må da være bra?! Men Tøssebro mener ikke det, derimot mener han at det er en ganske irrelevant måleenhet her. Problemene på arbeidsmarkedet slår ikke ut i arbeidsløshet, men skjules av trygdesystemet. Det relevante spørsmålet er derfor

sysselsettingsrate eller andelen personer med nedsatt funksjonsevne i jobb.

Denne andelen har vært stabil på rundt 45 prosent siden en begynte disse undersøkelsene i 2000. Den har variert fra år til det neste med en prosent eller så, og de første årene fikk det mye oppmerksomhet. Når andelen gikk ned, var FFO på banen med at ekskluderingen øker, når den gikk opp, var statsråden på banen med at regjeringens politikk var vellykket. Begge deler var like feil, og basert på overfortolkning av små midlertidige svingninger. Men det er et svært bekymringsfullt trekk i denne stabiliteten. Dette har skjedd i en periode med økning av antall jobber, og der sysselsettingsraten blant andre med en marginal posisjon på arbeidsmarkedet, som etniske minoriteter, har gått opp. Et godt arbeidsmarked ser ikke ut til å hjelpe, men vi kan neppe slutte fra det til at personer med nedsatt funksjonsevne også er beskyttet mot negative svingninger.

Tøssebro hevder at sysselsettingsraten er avhengig av en rekke andre faktorer enn nedsatt funksjonsevne. Tallene viser at menn oftere er i jobb, personer med vestlig bakgrunn (norsk eller annen) er oftere i jobb, og utdanning viser seg å være svært viktig. Men at en oftere er i jobb om en var i jobb eller utdanning da funksjonshemningen inntraff, er kanskje ikke så rart. Det handler ikke primært om at de som har medfødt funksjonsnedsettelse mye sjeldnere er i jobb, men at de som var utenfor jobb da de fikk nedsatt funksjonsevne heller ikke kommer i jobb.

Interseksjonalitet eller interaksjonseffekter oppstår når en kommer i krysningen mellom to egenskaper, de legger

seg ikke bare oppå hverandre, men det skjer noe annet i tillegg. Slik kan betydningen av kjønn bli annerledes blant personer med nedsatt funksjonsevne enn blant andre, for eksempel. Analysene viser at i forhold til deltakelse i arbeidslivet slår nedsatt funksjonsevne ut på omtrent samme måte blant menn og kvinner, og blant personer med etnisk minoritets- eller majoritetsbakgrunn. Her er ett forbehold: At kvinner oftere jobber deltid, er relativt sett enda mer utbredt blant kvinner med nedsatt funksjonsevne.

Når en ser på forholdet mellom utdanning og alder, viser det seg at å ha høyere utdanning slår betydelig sterkere ut på sysselsettingen blant personer med nedsatt funksjonsevne. Tar en med alder, vil en se at sysselsettingsraten blant personer med nedsatt funksjonsevne begynner å synke mye tidligere i livet enn for andre, slik at forskjellen i sysselsettingsrate er størst i alderen 40–60 år. I komplekse analyser (logistisk regresjon) der en tar inn og sjekker kontrollerte effekter av alder, etnisk bakgrunn, utdanning, kjønn og nedsatt funksjonsevne, har nedsatt funksjonsevne størst betydning, og gir fem ganger mindre sjanse for å være sysselsatt. Tallene viser også at mennesker med psykiske vansker eller forståelsesvansker er betydelig mer ekskludert enn andre. ●●●